

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵՒ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ ԵՒ Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ

Ինչպէս տեսանք, Հ. Ակինեան հիմնուած այն ենթադրութեան վրայ, որ Ղեւոնդ չէր կրնար ընթերցողէն բաժնուիլ առանց հրաժեշտի ողջոյնի մը, փնտռութեան վերջ բաղմանուտ Հայրը մատը դրած էր Խորենացիի Պատմութեան վերջը գտնուող Ողբին վրայ և ըսած՝ ահաւասիկ Ղեւոնդի հուսկ բանքը:

Եւ Ողբի ողբասկանը կուտար այսպէս: Ղեւոնդ Արաբական շրջանի 134 տարիներու պատմութիւնը գրեց լմացուց, և հոն զետեղեց Ողբը: Տասնվեց տարի վերջ գրի առաւ այս տասնվեց տարիներու պատմութիւնը, յիշեց նախապէս գրած Ողբը և փոփոխելով զայն, որպէսզի յարմարի աւելցուած մասին, գործածեւր է որպէս Վերջաբան իր պատմութեան:

Յիտուն տարի վերջ Խորենացին իր Պատմութիւնը գրած է (կը պնդենք յիտուն տարուայ վրայ, որովհետեւ Հ. Ակինեանի վերջին խօսքն է Խորենացիի Պատմութեան թուականի մասին, և որովհետեւ տասնութ տարուայ ընթացքին իր իմաստութիւնը աւելի հասունցաւ, իր վերջին եզրակացութեան պիտի տանք առաջնութիւն): Խորենացին իր գիրքը լմացուցած և մեռած է: Յետոյ մարդուն մէկը նշմարեւր է որ գրքի վերջաւորութիւնը յանկարծական է և անաւարտի տպաւորութիւն կը ձգէ: Խորենացիի Պատմութիւնը ընդօրինակեւր է և Ղեւոնդի գրքին վերջաբանութիւնը — Ողբը — առեւր և իր օրինակած ձեռագրին վախճանին զետեղեւր է:

«Ձեռք կարող հաւատաւր թէ Մովսէս ինքնին կատարեց այս գողութիւնը», կը գրէ Հ. Ակինեան, «և իւր գեղեցկահիւս Պատմութեան այսպիսի ցաւագար աւարտաբանութիւն մը տուաւ: Աւելի բանաւոր կը համարեմ ենթադրել թէ անաւարտ «Հայոց Պատմութեան» այս փականքը գրաւ

օտար ձեռք մը, հեղինակին մահուանէն վերջ» (158):

Որպէսզի այս ողբասկանին հաւատ կարենանք ընծայել, պէտք է աչք գոցենք սա իրողութեան թէ, — միշտ ըստ Հ. Ակինեանի — մինչև Խորենացիի Պատմութեան որպէս «փականք» գրուիլը, 65-75 տարուայ ժամանակամիջոց մը կայ, որու ընթացքին Ողբը Ղեւոնդի գրքին մաս կը կազմէր: Ղեւոնդի ձեռագիրը հաւանաբար այդ տարիներու միջոցին բազմաթիւ ընդօրինակութիւններ ունեցած էր, և երբ կեղծարարը, Խորենացիի մահէն վերջ անոր Պատմութիւնը ընդօրինակած առեւր միտքը կը յղանար Ողբը հոն փոխադրելու, գիտէր թէ Ղեւոնդի Պատմութեան ձեռագիր օրինակները գողութիւն ունէին: Եւ նոյնինքն իր կեղծիքը կատարած պահուն կարգացուած էին և կը կարգացուէին շատերէ, մանաւանդ բազմաճիւղ Բագրատունի տան անդամներէն, թերեւս ընթերցողներու համար ամենէն աւելի ծանօթ մասն ալ Ղեւոնդի գրքին՝ էր հետտորական ոճով գրուած Ողբը և ամենէն ժողովրդականը: Հակառակ ատոր, կ'երեւի թէ կեղծարարը շարունակեց իր կեղծիքը, առանց վախնալու որ մէկը իրեն պիտի ըսէ: «Ա՛յ, մարդ, այս վերջաբանը իմ պապերու օրերէն ի վեր Ղեւոնդի Պատմագրքին մէջ էր, ի՞նչ շահ ունիս ելեր ես երկու գրքերը իրար կը խառնես, ի՞նչ պիտի ընես հրապարակի վրայ գտնուող Ղեւոնդի բազմաթիւ ձեռագիրները»:

12

Ողբի գրութեան ժամանակը որոշելու համար Հ. Ակինեան բոլորովին կ'անտեսէ գահազրկուած թագաւորի ինքնութիւնը ճշտել, երկրորդական և անցողակի կարեւորութիւն միայն կուտայ «զհայրն իմ և զքահանայապետ», կամ «հովիւ և հովուակից», ու յաղթականօրէն կը յայտարարէ թէ, «ժամանակի նկատմամբ ելակէտ մը գտնելու համար ոտից կուտան պիտի ծառայեն մեզի բնութեան արհաւիրքներու մասին հողորդած մանրամասնութիւնները» (134):

Հ. Ակինեան Ողբէն կ'ընդօրինակէ այն տողերը որ իր ոտքին կուտան պիտի ծառայեն: Մենք ալ կ'ընդօրինակենք, քանզի վերջը պէտք պիտի ունենանք.

«... Եւ տարերց փոփոխել զընու-
թիւնս իւրեանց: Փարուն երաշտացեալ,
ամառն անձրեւասոյց, աշուն ձմեռնացեալ,
ձմեռն սաստկասառոյց, մրկալից, յեր-
կարեալ, հողմք փքարարք, խորշակարերք,
ախտահաւաքք, ամպք հրընկէցք, կարկը-
տածուք, անձրեւք անժամանակք, եւ ան-
պիտանք. օդք դառնաշունչք, եղեմնար-
կուք. ջրոց առաւելուն անօգուտ եւ նուա-
զիլն անհնարաւորք. երկրի անբերութիւն
պտղոց եւ անաճելութիւնք կենդանեաց,
այլ եւ սասանմունք եւ զղրղմունք: Եւ ի
վերայ այսր ամենայնի խոզովութիւնք յա-
մենայն կողմանց... սովք անբաւք եւ
հիւանդութիւնք եւ մահք բազմօրինակք»:

Հ. Ակինեան սոյն մէջբերումը վեր
կ'առնէ որպէս պատմական իրողութիւն,
քան դառնացած գրողի մը հոետորական
արտայայտութիւն, եւ կ'ըսէ թէ, «Այս
արհաւիրքները բնութեան մէջ յաճախ
կրկնուած երեւոյթներէն չեն երեւնար...
Ուստի ինչ որ տեսած էր Հայաստան,
նոյնը զգացուած պիտի ըլլար նաև սահ-
մանակից աշխարհներու մէջ» (135):

Ուստի օտար գրողներու կը դիմէ, ո-
րոնց գրութեանց մէջ բնութեան դաժա-
նութիւններու նկարագրութիւնը կայ: Հ.
Ակինեան շատ ալ հոգ չընէր թէ Միջա-
գետքի կամ Պարսկաստանի մէջ պատահած
հեղեղ, երկրաշարժ, երաշտ և այլն միթէ
անպատճառ տեղի ունեցած կրնայի՞ն ըլլալ
նաև Հայաստանի մէջ:

Այսպէս Դիոնիսիոս Թել-Մահրացւոյ
ինչպէս նաև Միքայէլ Ասորիի ժամանա-
կագրութիւններէն մէջբերումներ կ'ընէ:

762/63 ին Տիգրիսը կը յորգի, մեծ
փնտսներ կը հասցնէ. «հաւոր աւերած-
ներ գործեց Մուսուլ»: Տիգրիսի յորդումը
անսովոր բան մը չէ, և իր պատճառած
փնտսը ընդհանրապէս Միջագետքին աւելի
կը հարուածէ քան Հայաստանին, որովհե-
տե գետը իր սկիզբը կ'առնէ հարաւային
Հայաստանէն, և իր յորդման սաստկու-
թիւնը կ'աւելնայ դէպի Մուսուլի կողմը
և անկէ անդին:

Տասը տարի վերջ, 772/73, ցանքերը
չորցան, սով եղաւ: «Հարուածը խտացաւ
ամենէն աւելի Մուսուլ, արեւելք և հա-
րաւ»: Հ. Ակինեան Հայաստան ալ կը բե-
րէ այս աղէտը, որպէսզի Ողբի «գարուն եւ

բաշտացեալ» բառերը ապացուցուած ըլլան:

773/74, ձմեռը Հոկտեմբերին կը սկսի:
Առատ ձիւն: Բայց ոչ անձրեւ մինչև Յու-
նիս: Զիւն և սառնամանիք: Այս պէտք է
ընդունուի որպէս ապացոյց Ողբի, «ա-
շուն ձմեռնացեալ, ձմեռն սաստկասառոյց,
մրկալից, յերկարեալ, հողմք բքարարք»:
Կարկուտի հատիկներ կայծքարի մե-
ծութեամբ, «ամպք հրընկէցք, կարկտա-
ծուք»:

Մեծ սով և ատկէ ծագած համաճա-
րակ հիւանդութիւններ:

Միքայէլ Ասորին կ'աւանդէ սովին
և համաճարակին, բայց կուտայ տեղւոյ ա-
նուններ: Ասորիք, Միջագետք և Ասորես-
տան: Հայաստանի մէջ ալ պատահած է:
Զենք գիտեր:

Միքայէլ կը յիշէ 764/65 ին Խորասանի
մէջ պատահած երկրաշարժ մը: Թել-Մահ-
րացին կը յիշատակէ երկրաշարժ մը Մի-
ջագետքի մէջ 755 ին: Խորասան և Միջա-
գետք ուր, Հայաստան ուր:

Թէ և կը փորձուինք աւելի մանրակրկիտ
կանգ առնել այս մէջբերումներու վրայ,
բայց նոյնինքն Հ. Ակինեան թոյլ չի տար
մեզ այդ ընկու: Ողբէն յիշած մէջբերումը,
որը վերը արձանագրեցինք և որը բազ-
մահմուտ Հայրը որպէս պատմական իրո-
ղութեանց նկարագրութիւն կը համարէր
և Մուսուլ ու Խորասան կ'երթար ապա-
ցուցանելու համար, հազիւ 24 էջ յետոյ
այդ միեւնոյն մէջբերումը կը հռչակէ որ-
պէս Ողբի հեղինակին կողմէ փոխառեալ
հատուած մը Անանիա Շիրակացւոյ «Առ-
խտացեալսն» գրուածքէ: Էջ 164 ին կը
գետեղէ սոյն մէջբերումը Ողբէն և անոր
գիմաց կը գնէ Անանիայէն պատկան մասը:
«Որպէսզի պարզ ըլլան ընթերցողներուս
Ողբիս բնական և արուեստական արտա-
յայտութիւնները, համեմատական պատ-
կերներու մէջ պիտի ամփոփեմ փոխառեալ
հատուածները» (159):

Օ՜ Հայր պատուական, ընթերցողնե-
րուդ պարզ ըլլալէ առաջ միթէ Զեզի պարզ
է: Քսանը հինգ էջերու մէջ ի՞նչ մեծ տար-
բերութիւն: Եթէ Շիրակացիէն փոխ առ-
նուած արուեստական արտայայտութիւն
մըն էր, ի՞նչ հարկ կար հոս հոն վազվառ-
տելով Դիոնիսիոսը և Միքայէլը վկայու-
թեան կանչելու որպէսզի ապացուցանես

թէ ուրիշէ փոխ առնուած արուեստական արտայայտութիւն մը չէ, այլ իրապէս Հայաստանի մէջ պատահած աղէտներու պատմական յիշատակութիւն:

13

755-762-764-772-773-774 թըւականներու յիշատակութիւններէն վերջ Հ. Ակինեան կ'ըսէ. «Այս համեմատութիւնները բաւական են արդէն մատնացոյց ընելու համար Ողբի գրութեան swarին 773-774: (Ընդգծումը իրն է):

Բայց Ողբի մէջ յիշուած Հովուի և Հովուակցի մասին ճառելուն Հ. Ակինեան Հովիւը կը նկատէ Սիոն կաթողիկոսը, որուն «մահը հաւանօրէն պատահեցաւ 774 ին»: Իսկ Հովուակիցը «կը տեսնեմ ես յանձին Եսայիայ կաթողիկոսի, որ գործեց 775-789 բազմափոփոխ ժամանակամիջոցի մէջ» (176):

Ողբի մէջ թէ Հովուի և թէ Հովուակցի մահն է որ կ'ողբայ զորոյ, ի՞նչպէս 773-774 ին գրի առած կրնար ըլլալ երբ Հովուակիցը 789 ին կը մեռնէր: Եթէ Հովուակցի մահէն վերջ գրուած էր, ալ փաստական ի՞նչ ուժ կը ներկայացնէր 20-25 տարի առաջ պատահած բնութեան խտրութիւններու յիշատակումը:

«Ինծի կ'երեւայ թէ առաջին խմբագրութեան մէջ, գրուած 774 ին, ողբերգուն աչքի առաջ ունեցած է Սիոն կաթողիկոսը և անոր մահը լացած, նա էր իր հայրն ու խնամածուն» (172):

Ուրեմն Սիոնն է նաև Ղեւոնդը Բիւզանդիոն զրկողը: Հ. Ակինեանի պատասխանը «ինծի կ'երեւայ թէ նա է» պիտի ըլլայ:

Իրեն այդպէս «կ'երեւայ» ին համար ի՞նչ կոռուան ունի: Ոչինչ: Սիոն կաթողիկոսի գործունէութեան մասին բան չի գիտեր, տեղեակ չէ նաև Սիոնի և Ղեւոնդի յարաբերութեան մասին, եթէ ունէին: Ինքն ալ այդպէս կ'ըսէ. «Զգիտենք մենք թէ ինչ աղբիւր ունեցած է Ղեւոնդ Սիոն կաթողիկոսի հետ: Կաթողիկոսը իր կարճատե իշխանութեան շրջանին հաւանօրէն մեծ գործունէութիւն մը չկրցաւ մշակել» (175):

Եւ երբ այս կարճատե իշխանութիւն ունեցած Սիոնը բաղդատես Ողբի մէջ

նկարուած հօր պատկերին, Հ. Ակինեանի ենթագրութիւնը կը մերժես առանց այլևայլի.

«Աւագ զրկանաց . . . զիա՞րդ զմիտս իմ եւ զլիզուս պնդեցից, եւ հատուցից զբանս հարցն՝ փոխանակ ծննդեանն եւ սննդեանն . . . Այսպիսեալ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ՝ վտանգիմ կարօտութեամբ մերոյ հօրն: Ո՞ւր քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս, եւ ահաւորութիւն առ թեւս. ո՞ւր զուարթ շրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն, ո՞ւր խնդամիտ սիրտն ընդունող արբանեկաց. ո՞ւր երկայն ճանապարհաց յոյս հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցող: Կորեան ժողովողն, թագեան նաւահանգիստն, ելիք օգնականն, լռեաց ձայնն յորդորեցուցիչ . . . Զհայրն իմ եւ զքահանայապետ զմիտսն փոխացեալս, որ երթար տանէր կատարեալ բան, որով վառէրն եւ յարմարէր, եւ զերեսանակս իբուռն առեալ՝ ուղղէր զդէմն, եւ սանձահարէր զլիզուս օտարաձայնս . . . » և այլն:

Կարգալով Ողբի այս ցուցմունքները, և գիտնալով Ե. դարու երկրորդ կէսին Հայաստանի զրութիւնը, կը բացագանչես թէ Սահակ Պարթևն է որ կը նկարուի հոս: Եւ Օրմանեան Սրբազանի բառերը կը վերյիշես.

«Եթէ Մովսէս Խորենացիի Պատմութեան թուականի մասին ծանր խնդիրներ յուզուած չըլլային, շատ յարմար պիտի գար այն Ողբոց գլուխը, որով Պատմութիւնը կը փակուի, և որ ճշդիւ այդ միջոցին պատկերը կը կերպարանէ: Սահակի և Յովսէփի նման հոյակապ կաթողիկոսներու ետեւէն Մելիդէի և Մովսէս Ա. Մանագկերտացիի պէս ապիկարներ և անձնահաճներ տեսնելն է, որ հառաչել կուտայ պատմագրին, 'Մովսէս բարձեալ լինի' և Յեսու ոչ յաջորդէ, Եղիա համբարձաւ և Եղիսէ ոչ մնաց'» (Ազգապատում. Հատոր Ա. էջ 453):

ՀՐԱՆԴ Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՝ 4)

